

МЕТАКАМУНІКАТЫЎНЫЯ ВЫКАЗВАННІ Ў СТРУКТУРНАЙ І ПРАГМАТЫЧНАЙ АРГАНІЗАЦЫІ ЛІСТА

А. А. Албут

У розных галінах ведаў выкарыстоўваюцца тэрміны, што пачынаюцца з грэчаскай часткі *мета-*. Не з'яўляецца выключэннем і лінгвістыка, дэманструючы значную разнастайнасць такіх утварэнняў¹, «аб'ядноўвае» якія паняцце рэфлексіі (у першапачатковым значэнні слова ў лацінскай мове 'адбітак' [13, с. 562] і нетэрміналагічным значэнні 'роздум', '(сама)аналіз' [13, с. 562], [14, с. 577]). У кожным выпадку сама маўленчая рэчаіснасць "падказвала" неабходнасць разгляду пэўнага аспекту і ўвядзення тэрміна з часткай *мета-*. Эпістальярная камунікацыя – узаемадзеянне дзвюх асоб (адрасанта і адрасата), хаця і ва ўмовах несупадзення часу і прасторы камунікантаў, г.зн. у некананічнай маўленчай сітуацыі [12, с. 480—481], але скіраванае на «дасягненне *інтэрсуб'ектыўнасці*, трактаванай як псіхалагічнае ці фенаменалагічнае перажыванне *агульнасці* інтарэсаў, дзеянняў і да т.п.» [11, с. 39]. Прычым наздзвычай істотна тое, што «гэтая агульнасць не з'яўляецца сталай, яна заўсёды "рухаецца", і частка камунікатыўнай "працы" заўсёды скіравана на яе ўзнаўленне, дасягненне і падтрыманне ў кожным акце зносінаў» [11, с. 39]. Таму моўца, пішучы ліст, адчувае неабходнасць звяртацца да «тэмы камунікацыі (ліставання)», якая рэалізуецца праз *метакамунікатыўныя выказванні* (далей – МВ)².

МВ адзначаюцца ва ўсіх частках ліста³, але ў кожнай з іх ёсць пэўная спецыфіка. Наяўнасць МВ ў *exordium* («уводзінах») і *эсхатаколе* абумоўлены адпаведнай маўленчаэтыкетнай сітуацыяй, прычым выбар

¹ *Метааператары, метакамунікацыя, металінгвістыка, метамаўленне, метамова, метамоўная аперацыя, метамоўная функцыя, метонім, метастылістыка, метатэкст, мета-фрэйм.* Гл., напрыклад, працы Р. В. Якабсона, А. Вяжбіцкай, А. Я. Міхневіча, І. С. Куліковай, Д. В. Салмінай, І. Т. Веправай, Т. Г. Матулевіч, Т. М. Скат, зборнік артыкулаў «Язык о языке» (М., 2000) і інш.

² Аналізуючы «метамоўны каментар на конт ужывання актуальнай лексічнай адзінкі» [4, с. 76], І. Т. Веправа называе падставу для эксплікаванай рэфлексіі над маўленчай дзейнасцю: «вербалізацыя метамоўнай свядомасці выступае як маўленчапаводзінная адаптацыйная тэхналогія, якая аптымізуе маўленчыя зносіны ў бок зніжэння рызыкі не быць запатрабаваным, зняцця напружання, усведамляецца як аперацыя інтэрпрэтантнага тыпу» [4, с. 101—102].

³ Ідыястыль Г. Леўчыка адметны ў тым ліку і метамаўленчай рэфлексіяй ў *пратакале* ліста (каментар да звароту-вітання), напрыклад: *Сваіх прыхільцаў і знаёмых я люблю тытулаваць ці празываць: «Дарагенькі альбо залаценькі Братко-Таварыш!» Але да вас, пішучы першы раз, якіхці нязручна. Ну, але калі вам прыйдзе калі-небудзь ахвота скрыпнуць часам крышачку слоў да майго мізэрнага фігуры, то ўжо я не выцерплю, а адважуся назваці «Братко-Таварыш», а не «Паночку»* (Г. Леўчык да І. Луцкевіча) [10, с. 111—112]. У выказванні не проста каментуецца выбар ветлівага звароту, але дэманструюцца адносіны да адрасата праз іх аб'ектывавае выражэнне сродкамі мовы.

моўнага афармлення з'яўляецца *несвабодным і свядомым*⁴. У **narratio** (асноўнае паведамленне, дзеля якога пішацца ліст) здзяйсняецца таксама *свядомы*, але *свабодны* выбар⁵. МВ могуць размяшчацца і ў **пастскрыптуме**, але, паколькі напаўненне гэтай часткі фармуляра суадносіцца або з **narratio**, або з эсхатаколам, значэнні і ўжыванне МВ такія ж, як у названых структурна-семантычных кампанентах ліста. Разгледзім змест МВ у складзе **excordium** і эсхатакола.

Як адзначаюць А. А. Акішына і Н. І. Фарmanoўская, тыповай часткай ліста, якая размяшчаецца пасля пратакола, з'яўляецца «апісанне стану ліставання» – «сталы элемент шматлікіх лістоў, таму што ... <гэтая частка>, як зварот і вітанне, вызначае агульны тон і стыль ліста, устанаўліваючы патрэбны кантакт з адрасатам» [1, с. 39]. Для **excordium** характэрны наступны рэпертуар МВ: падзяка за ліст: *Ліст Ваш атрымаў. Шчыра дзякую за памяць. А я думаў, што Вы мяне зусім забылі* (Янка Купала да Кузьмы Чорнага і П. Кавалёва) [8, с. 323]; просьба прабачыць за затрымку ў адказе: *Перш за ўсё дазвольце папрасіць прабачэння за доўгае маўчанне (работы, халера на яе, было зашмат)...* (У. Караткевіч да Л. Геніюш) [9, с. 345]; ацэнка акта камунікацыі: *Сёння атрымаў тваё пісьмо. Яно мяне расчуліла. Як жа хочацца сустрэцца з табою!* (Якуб Колас да М. Лынькова) [6, с. 165]; ацэнка ўмоў (паведамленне пра ўмовы) камунікацыі: *Амаль два месяцы ішло да мяне тваё пісьмо. Каб я ведаў, на чыёй віне ідуць да нас пісьмы такімі валовымі тэмпамі, я пракляў бы яго, а калі б ён папаўся мне на вочы, дык з'еў бы яго сырога. Можна маёй гэтай пагрозы хто-небудзь спалохаецца і не будзе марнаваць пісем. Тут паўстае пытанне: чаму гэта так робіцца? Чаму так доўга ідуць пісьмы? Падумай над гэтым і адкажы* (Якуб Колас да П. Глебкі) [6, с. 214]; папрок, звернуты да адрасата: *Атрымаў я тваё скупенькае пісьмо. Ды што ты зробіш? Мне пішуць многа тыя, ад каго я зусім не хацеў бы мець пісем. А ад каго чакаю, тыя пішуць мала або зусім не пішуць. Такая ўжо мая доля* (Якуб Колас да М. Лужаніна) [4, с. 319]; канстатацыя акта камунікацыі: *Нікога няма ў хаце. Адзін я. Сядзеў некаторы час і думаў, аб чым напісаць мне. Думалася напісаць якую-небудзь казку. На мяне найшоў нейкі казачны наплыў. Сёе-тое верціцца ў*

⁴ Моўца вымушаны ў выпадку ўзнікнення этыкетнай сітуацыі ўжываць пэўныя выразы хаця б з мэтай захавання свайго вобразу (быць ветлівым), таму выбар адзінкі *несвабодны*, але *свядомы*, бо моўца выкарыстоўвае тую ці іншую адзінку з набору аднародных у адпаведнасці з уласнымі прагматычнымі ўстаноўкамі.

⁵ Адбываецца «перастаноўка» ў схеме ўплыву на моўнае афармленне: «сітуацыя → моўца → моўная адзінка» ⇒ «моўца → сітуацыя → моўная адзінка».

галаве. Падумаўшы, вядома, злавіць можна. *А потым я пачаў вось гэтае пісьмо* (Якуб Колас да М. Міцкевіч) [6, с. 54].

Прыведзеныя МВ – частка лістоў, якія не з’яўляюцца пачаткам «ланцужка» лістоўнай камунікацыі. У выпадку, калі ліст – пачатак, «першая рэпліка» дыялогу, exordium можа змяшчаць перапрашэнне за акт камунікацыі (ліст): *Выбачайце, што незнаёмая і пішу да Вас* (Цётка да Б. Эпімаха-Шыпілы) [15, с. 215]; паведамленне пра нагоду для напісання ліста (анонс narratio): *Магчыма, што з гэтай жа справай я павінны быў звярнуцца ў кабінет маладога аўтара, але тут справа ў тым, што мне трэба не тое, каб заўважылі асобныя недахопы, а каб ацанілі наогул усё. З маленства я звык лічыць Вас прыкладам і таму звяртаюся да Вас і ні да каго больш* (У. Караткевіч да Якуба Коласа) [5, с. 587].

У эсхатакол могуць уваходзіць МВ (як магчымы від *рэлятываў*⁶), часцей за ўсё мэта якіх – заахвоціць адрасата да наступнага акта камунікацыі (ліста). Рэпертуар такіх МВ даволі традыцыйны. Ужываюцца канструкцыі кшталту *Бывайце здаровы, пане прафесар, мо напішыце колькі слоў?* (Цётка да Б. Эпімаха-Шыпілы) [15, с. 215]; *Напішыце мне аб ваших думках, праектах, што тамака ў вас дзеецца, як робіцца, мо часам усё-такі то тым, то сім прыгадзіцца вам ваш новы прыяцель* // *Гальяш Леўчык* (да І. Луцкевіча) [10, с. 113]; *Чакаючы ад Вас, паночку даражэнькі, адказу, астаюся шчыра Вам адданы Ваш пакорны слуга Ів. Луцэвіч* (Янка Купала да Б. Эпімаха-Шыпілы) [8, с. 242]; *Пішыце ж, не забывайце* (Якуб Колас да М. Лынькова) [6, с. 221]; *І так, да наступнага ліста! Хутчэй пішэця!* (Л. Геніюш да Зоські Верас) [9, с. 58]. Таксама ўжывальныя МВ, якія выражаюць ацэнку ўмоў (паведамленне пра ўмовы) камунікацыі⁷: *Доўга не пішу ліста, бо, мусіць, з гэтай адкрыткай сам сябе ІЗ/ІІ прывязу Вам на наказ* (Янка Купала да М. Хайноўскай) [8, с. 310]; падзяку за ліст: *Яшчэ раз дзякую Вам за ліста, з павагай да Вас – Ларыса Геніюш* (да Зоські Верас) [9, с. 81]; ацэнку акта камунікацыі: *Я быў шчаслівы паразмаўляць з Вамі* (У. Караткевіч да Л. Геніюш) [5, с. 611]; папрок, звернуты да адрасата: *Чаму нікога чорта не пішаце?* (Янка Купала да В. Ластоўскага) [8, с. 233]; просьбу прабачыць (у сувязі з ацэнкай акта камунікацыі): *Але ж я разгаварыўся... // Даруйце – мо дзе ў пісоўні бык улез, бо я хутка пісаў... // Выбачайце за маю сумна-лірычную (калі так можна выразіцца) думку!..* (Г. Леўчык да Зоські Верас) [10, с. 119];

⁶ Тэрмін *рэлятывы* ўжыты С. А. Важнікам для абазначэння формул-складнікаў эсхатакола, якія «выражаюць адносіны да адрасата» [3, с. 58].

⁷ Сюды ж далучаецца паведамленне зваротнага адраса, напрыклад: *Мой адрас: Ессентуки, «Орлиное гнездо»* (Якуб Колас да М. Міцкевіч) [6, с. 60].

канстатацыю завяршэння камунікацыі: *Ну вось і ўсё. Хлопцы цягнуць здымаць кісцяньёўскія дрэвы, і ліст дапісаны* (У. Караткевіч да Л. Геніюш) [9, с. 349].

Такім чынам, разгледжаныя МВ у складзе exordium і эсхатакола, удзельнічаюць у маўленчай рэалізацыі спецыфічнай эпістальнай этыкетнай сітуацыі (зварот да «тэмы камунікацыі», лакалізаваны ў пачатку асноўнай часткі ліста) ці падкрэсліваюць асаблівасць сітуацыі эпістальнага развітання (лакалізаванай у эсхатаколе) як сродкі афармлення адпаведнай мікрасітуацыі. Усе МВ валодаюць значным прагматычным патэнцыялам, іх можна разглядаць як **«пагляджванні»** (паводле Э. Берна, гэта «любы акт, які мае на ўвазе прызнанне прысутнасці іншага чалавека» [2, с. 10]), што выконваюць вельмі важную псіхалагічна-сацыяльную функцыю – здавальняюць **recognition-hunger (патрэбу ў прызнанні)** [2, с. 9]. Аналіз МВ актуальны і ў анталагічным аспекце. Як заўважае Я. Л. Каламінскі ў кнізе «Чалавек сярод людзей», «каб вызначыць месцазнаходжанне любой кропкі на карце, патрэбны дзве каардынаты: даўгата і шырата. Але, каб зразумець, як чалавек чуецца ў групе ... неабходна трэцяя каардыната: трэба ведаць, як чалавек перажывае і ўсведамляе свае ўзаемаадносіны з іншымі членамі групы» [7, с. 143]. МВ у лісце нібы значэнні «трэцяй каардынаты», якая «ўпісвае» індывіда ў **«чалавечую прастору»**, што «канстытууюецца камунікантамі, якія іграюць адпаведныя камунікатыўныя, сацыяльныя, культурныя, міжжасабовыя, ідэалагічныя, псіхалагічныя ролі» [11, с. 17]. Вывучэнне МВ дазваляе лепш адчуць індывідуальнасць знакавых для беларускай культуры постацяў, а таксама спрыяе ўзбагачэнню камунікатыўнай асобы сучаснага носьбіта-карыстальніка беларускай мовай.

Літаратура

1. Акишина А. А., Формановская Н. И. Этикет русского письма: Учебное пособие. М., 2007.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди: Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы / Пер. с англ. А. В. Ярхо, Л. Г. Ионин; Общая ред. М. С. Мацковского; Послел. Л. Г. Ионина, М. С. Мацковского. СПб. – М., 1996. (Классики зарубежной психологии).
3. Важнік С. А. Эпісталаграфія Уладзіміра Караткевіча // Роднае слова. 2009. № 7. С. 54—58.
4. Вепрева И. Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху. М., 2005. (Золотая коллекция).
5. Караткевіч У. Выбраныя творы / Уклад., прадм., камент. А. Вераб'я. Мінск, 2005. (Беларускі кнігазбор; сер 1. Мастоцкая літаратура).
6. Колас Якуб. Збор твораў: У 12 т. / АН БССР. Інстытут літаратуры імя Янкі Купалы. Мінск, 1961—1964. Т. 12: Пісьмы, дзённікі, летапіс жыцця і творчасці. 1964.

7. *Коломинский Я. Л.* Человек среди людей. Минск, 1987.
8. *Купала Янка.* Поўны збор твораў: У 9 т. / АН Беларусі. Інстытут літаратуры імя Янкі Купалы. Мінск, 1995—2003. Т. 9. Кн. 1: Пераклады, эпістальная спадчына, дарчыя надпісы, «Расейска-беларускі слоўнік», калектыўнае, службовыя і асабістыя дакументы, дадатак. 2003.
9. *Ларыса Геніюш:* Асоба і час: Беларускі біяграфічны альманах / Укладанне, прадмова і каментар М. Скоблы. Мінск, 2010. Вып. 3.
10. *Леўчык Г.* Доля і хлеб: выбр. творы / Склад. Я. Саламевіч, Н. Ляшковіч; Прадм. У. Калесніка. Мінск, 1980.
11. *Макаров М. Л.* Основы теории дискурса. М., 2003.
12. *Падучева Е. В.* Ситуация речевая // Русский язык: Энцикл. / Глав. ред. Ю. Н. Караулов. М., 1997. С. 489—481.
13. *Словарь иностранных слов* / Глав. ред. Ф. Н. Петров. М., 1964.
14. *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* / Пад рэд. М. Р. Судніка і М. Н. Крыўко. Мінск, 2005.
15. *Цётка.* Выбраныя творы. / Уклад., прадмова В. Коўтун. Мінск, 2001. (Беларускі кнігазбор; сер 1. Мастацкая літаратура).